PRIEŠISTORINĖ LIETUVA

P. TARASENKA

KOPERACIJOS S-GOS „SPAUDOS FONDO" LEIDINYS
KAUNAS, 1927 M.

„Varpo" B-vės spaustuvė Kaune

P. TARASENKA

PRIEŠISTORINĖ LIETUVA

VADOVAS
KRAŠTO PRAEITIES
TYRIMO DARBAMS

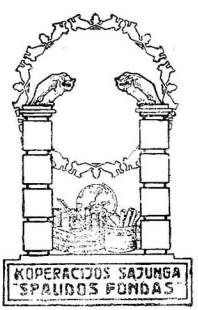

KOPERACIJOS S-GOS SPAUDOS FONDO LEIDINYS

KAUNAS ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ 1927

VU
ARCHEOLOGIJOS
KATEDRA
Nr. 1106
LIET/34

Gerbiamiems Lietuvos Universiteto profesoriams, p. p. Vacl. Biržiškai, A. Janulaičiui ir E. Volteriui, daug padėjusiems savo nurodymais ir patarimais šiam mano darbe, širdingiausiai dėkoju.

AUTORIUS.

Įvadas.

Šis darbas yra skiriamas tai mūsų visuomenės daliai, kuriai rūpi savo krašto senovės pažinimas, ir mūsų mokyklų bendriems mokytojų ir mokinių darbams, tiriant tiek savo apylinkę, tiek viso krašto tolimąją praeitį, juo labiau, kad jis, šis veikalas, yra einamosios mokykloje Lietuvos istorijos kurso papildymu ir praplėtimu. Nors šis veikalas tiktų daugiausia mūsų vidurinėms ir aukštesniosioms mokykloms, tačiau jame ras naudingų žinių ir pradžios mokyklų mokytojai. Todel autorius yra ir taikęs jį labiausiai mūsų mokykloms.

Skirdamas šį savo darbą daugiausiai mūsų mokykloms, autorius norėjo, kad jis būtų ne tik „vadovėliu", bet ir ilgo ir sistemingo d a r b o v a d o v u tiek mokytojui, tiek mokiniams, padedančiu tirti ir savo apylinkės ir viso krašto praeitį.

Tiksliau pažinę krašto praeitį, tautos ir jos kultūros skleidimosi eigą amžių bėgyje, geriau pažinsime savo tėvynės istoriją bei suprasime įvairius šiais laikais bevykstančius tautos gyvenimo reiškinius.

Aiškus dalykas — toks krašto praeities pažinimo darbas negalės būti atliktas per kelias valandas, skiriamas mokiniams mokyklose susipažinti su priešistoriniais Lietuvos laikais, ir pasibaigs ne vienoj kurioj tos ar kitos mokyklos klasėj, į kurios programą jis yra įrašytas, ir ne vieneriais metais. Krašto praeities tyrimo darbas mokyklose turėti būti varomas visą laiką, nuo pradžios lig pabaigos mokyklos kurso, tolydžio jį plečiant ir statant jam vis sunkesnius uždavinius. Neturi žūti ir surinkta vienos mokinių kartos reikalinga pažinti krašto praeičiai medžiaga — ji turi būti laikoma mokykloje ir, lig egzistuoja, papildoma.

Del čia surašytų praeities tyrimo darbų aiškumo reikia pastebėti, kaip turi būti suprantama istorijos bei žmonijos praeities tyrimo mokslo esmė ir kaip turėtų būti vedamas istorijos mokymas mūsų mokyklose.

Ligi šio laiko mūsų įdomi ir nuostabiai graži istorija yra dėstoma kuone tik teoretiškai, pasinaudojant nedaugeliu tendencingų vadovėlių, kuriuos mokiniai išmoksta, gali sakyti, at-

mintinai ir dažnai stebina žinojimu asmenų, įvykių ir chronologijos datų iš įvairių mūsų tautos gyvenimo laikų. Kaip gyveno mūsų protėviai pirmiau negu paliko istoriniais, kiek pastangų jie padėjo ilgų amžių bėgyje, lig išsikovojo teisę dalyvauti plačiam kultūriniam tautų gyvenime, kaip jie kovojo del savo būvio nuo pat pirmų tautos susidarymo laikų, — apie tai mūsų vartojami mokyklose istorijos vadovėliai nieko nesako; o del to ir pačią istoriją jie daro nesuprantamą ir neaiškią.

Ir žmonijos ir atskirų tautų istorija nėra tik tūlų žmonių arba įvykių surašymas, o jų kultūros skleidimosi tyrimas, pradedant nuo žiliausių tautos dienų.

Kiek įvairi žmonijos kultūra, tiek įvairios ir jos nagrinėjimo sritys. Būtent: t e c h n i k o s s r i t i s, rodanti laipsnį žmogaus prisitaikymo prie gyvenimo; ū k i o s i s t e m o s s u t v a r k y m o s r i t i s, rodanti žmonių gaminamųjų jėgų būklę: p o l i t i n i o o r g a n i z a v i m o s i s r i t i s, pasireiškianti žmonių santykių skleidimusi pagal ūkio sistemą; d v a s i o s k u l t ū r o s s r i t i s, pasireiškianti žmogaus pasaulėžiūra, pasirodančia religijoje, moksle, literatūroj ir mene.

Tik visapusis pažinimas skleidimosi kultūros ir tų jėgų, nuo kurių pareina kultūros kylimas toj ar kitoj tautoj bei bendram žmonijos gyvenime, sudaro tautos bei bendrosios istorijos esmę.

Aišku, toks istorijos esmės apibūdinimas pareikalaus ir įvairios medžiagos jai tirti. Tokiam tyrimui, žinoma, nepakaks dabar vartojamų mokykloje vadovėlių bei dabar esančios istorinės literatūros; todel kiek mokytojas, tiek ir mokiniai turės savarankiškai pasiieškoti tokios medžiagos, kuri galėtų iludyti apie tautos kultūros skleidimąsi.

Tokios medžiagos visur turime daug, tik ligi šiol maža kreipėme į ją dėmesio, maža branginome jos reikšmę, o kartais jos net ir nepažinome.

Dažnai pasitaiko, kad mokiniai, puikiausiai žinodami iš knygų Mindaugo, Kęstučio ir kitų mūsų tautos galiūnų gyvenimą ir viso krašto praeitį, nežino savo apylinkės praeities ir jos reikšmės bendram kultūriniam viso krašto gyvenimui. Retai kas supranta ramaus piliakalnio kilmę ir žino jo istoriją, nors tas piliakalnis yra čia pat vietoje. Nežinomi lieka ir įvai-

rūs kiti praeities liudininkai, nors kartais jų turime visai aplink save ir nors jie ryškiai pabrėžia kai kuriuos praeities bruožus.

Kad tiksliau pažintume istoriją, privalome pažinti esančią mokyklos apylinkėje istorinę medžiagą ir pastebėti jos santykius su kultūriniu krašto skleidimusi.

Grįsdamas šį krašto praeities tyrimo darbų vadovą visai kitais pamatais negu mūsų turimieji istorijos vadovėliai ir patiekdamas jame tik konspektyvių žinių apie mūsų krašto bei priešistorinio tautos gyvenimo laikus, autorius yra jame aprašęs ir visus tuos darbus, kuriuos turės atlikti mokytojas su mokiniais bendrai, norėdami pažinti tą ar kitą praeities bruožą, ir nurodęs tuos darbo metodus, kurių pagalba lengviausia pasiekti šių darbų tikslas.

Prie tų metodų pridera: laboratorinis darbas, kaipo mokymo metodas, pasireiškiąs savarankiškam pačių mokinių nagrinėjime įvairios medžiagos pagal mokytojo nurodytą planą, o mokinių išvados ir naujos pastabos aptariamos ir nagrinėjamos bendromis visų mokinių jėgomis. Uždavinių laboratoriniams mokinių darbams mokytojas visada gali rasti arba tyrinėdamas drauge su mokiniais vietoje įvairias senovės liekanas arba nagrinėdamas istorinę literatūrą. Duodamas mokiniams ruošti savarankiškus uždavinius (referatus), mokytojas drauge su mokiniais aptaria reikalingą tam medžiagą, kreipdamas dėmesį į tat, kas svarbiau, ir bendrai nustato mokinio darbo planą.

Mokinys, gal būt, ir pats pamėgins susirasti sau uždavinį ir pasistengs jį savarankiškai išspręsti, — tokie darbai, juos pabaigus, irgi turi būti bendromis jėgomis aptariami ir nustatomi jiems galutiniai sekmens.

Ekskursijos, kurių tikslas — pažinti dalykas jo tikrose apystovose, yra vienas svarbesniųjų praeities tyrimo darbo metodų, kuris kaip tik del to negali būti atliekamas pripuolamai, o turi būti sistemingai organizuojamas. Ekskursijose turi būti kreipiama daugiausia dėmesio į savarankišką mokinio sugebėjimą ne tik pastebėti, bet ir tirti. Dar prieš ekskursiją nustatomas darbo tikslas, nurodomas mokiniams uždavinys, duodami klausimai, išdirbamas darbo planas, ir, nuvykę į vietą, mokiniai patys daro savo pastabas ir nagrinėja

uždavinį. Baigiant ekskursiją, bet dar tebesant vietoje, visiems ekskursijos dalyviams bendrai pasitarus, daromos bendros išvados. Po daugelio sistemingai organizuotų ekskursijų gausime aiškų savo mokyklos apylinkės praeities ir jos dabartinio gyvenimo vaizdą, galėsime surišti dabartį su praeitimi ir sukelti mokiniuose meilę savo kraštui.

Kaipo praeities tyrimo darbo metodas turi būti plačiai vartojami ir įvairūs r a n k ų d a r b a i: lipdyba, kartono, medžio ir kitos medžiagos darbai. Tik ir šie darbai turi būti atliekami laboratoriškai. Mokiniams duodamas koks uždavinys, pavyzdžiui, padirbti senovinės lietuvių pilies modelis. Šiam reikalui mokytojas nurodo mokiniams šaltinius ir bendrai su jais aptaria darbo planą, o mokiniai patys, kiekvienas sulig savo gabumu, specialistui mokytojui prižiūrint, rankdarbių pagalba išspręs gautąjį uždavinį.

Kaipo darbo metodas turi būti plačiai vartojamas p a i š y m a s ir b r a i ž y m a s. Pagal šį metodą savarankiškai sprendžiamasis mokinio uždavinys privalo būti irgi drauge su mokytoju iš anksto bendrai aptartas, gi jo sprendimą prižiūri taip pat mokytojas specialistas.

Praeities tyrimo darbuose turi būti panaudojami ir mokinių t e a t r a l i n i a i v a i d i n i m a i. Tie vaidinimai privalo būti ne pramogos vakarėliais, kurių dabar daug rengiama mokyklose, o sistemingai organizuotais praeities tyrimo darbais, pradedant vaikų laisvais žaidimais, baigiant įvairių liaudies apeigų vaizdavimu, pačių mokinių sudarytų ir rašytų veikalų vaidinimu. Prieš vaidinimus mokytojas supažindina laboratoriniu būdu su vaizduojamuoju laiku, asmenimis ir įvairiomis veiksmų aplinkybėmis.

Be abejo, mokytojas, atsižvelgdamas į mokinių išsilavinimą, gal būt, ras ir daugiau krašto tyrimo darbų metodų, papildys tiek mano sumanymus del darbo sutvarkymo, tiek mano patiektąsias žinias del pačios praeities padarys daug naujų pastabų ir gaus naujų duomenų. To aš tik ir laukiu, nes tik tada mano darbas padės tiksliau pažinti mūsų krašto ir tautos praeitį ir išspręsti svarbiausią istorijos mokymo uždavinį — įskiepinti mūsų jaunajai kartai tikrą tėvynės meilę ir išauklėti ją tikrais atskiros ir nepriklausomos valstybės piliečiais.

I. Mūsų žemės istorija.

Prieš pradėdami kalbėti apie apsigyvenimą Lietuvos krašte žmonių ir jų kultūrinį kylimą, permeskime akimis to krašto paviršiaus susidarymo istoriją, nes pigu numanyti, kad žmonių čia gyventa jau nuo tų laikų, kai tat leido žemės paviršiaus susidarymo sąlygos, klimatas ir tūlos kitos aplinkybės.

Mūsų žemė ne visada yra buvusi tokia, kokią ją matome esant dabar. Daug, labai daug metų, amžių ir tūkstančių metų yra praėję nuo tų laikų, kai ugninis rutulys, to meto žemė, pradėjo aušti ir trauktis kieta pluta, iš kurios yra susidaręs dabartinis josios paviršius. Kai kurie mokslininkai sako tą laikotarpį trukus 20 milijonų metų, kiti — 600 milijonų metų. Tačiau apie tą dalyką mokslas dar nėra ištaręs paskutinio savo žodžio.

Kad būtų lengviau pažinti žemės istoriją, mokslininkai padalijo ją į 4 didelius laikotarpius, arba erąs, neskaitant to laikotarpio, kai žemė tebebuvo dar šviesi deganti žvaigždė. Tų erų mainai vyko labai iš lėto ir labai ilgai.

Pirmuoju, vadinamosios a r c h ė j i n ė s eros, laikotarpiu visas žemės paviršius buvo dar tikra ugnies jūra, iš kurios kur-ne-kur kyšojo kietos akmeninės salos, susidariusios iš auštančio ugninės jūros tirpinio, į kurį buvo pavirtusios visos žemės medžiagos rūšys.

Kuo toliau, tuo žemė labiau ašo, nors susidariusi kieta pluta dar ir dabar dažnai plyšta. Nuolat čia arba kitur iškildavo ugniakalnis, iš kurio išsiversdavo ugninė jūra susileidusios žemės medžiagos, kuri ėjo tolydžio kietyn. Pagaliau visas žemės rutulys apsitraukė kietoku kevalu, kur storesniu, kur plonesniu, kurio tūlose vietose radosi dideli vandenynai. Tuomet dar visi mums dabar žinomi žemynai buvo vienoje vietoje ir sudarė vieną didelę salą didžiuliam vandenyne.

Vanduo, oras ir saulė per ilgą laiką veikė akmenines uolas ir tuo būdu sudarė dirvožemį, kuriame daug vėliau išaugo ir pirmieji augalai. Pirmas gi gyvūnas, spėjama, yra radęsis ne sausumoj, o vandenyje dar archejinės eros pabaigoje, nors šių paprasčiausiųjų gyvūnų buvimo jokių pėdsakų nerasta.

Antroje, p a l e o z o j i n ė j e, eroje yra atsiradę daugiau gyvūnijos, nors šios eros pradžioj žemės paviršius dar tebebuvo tuščia, nelinksma dykuma. Tuomet dar nebuvo nei augalų, nei žvėrų, nei paukščių, nei žuvų, tik plačiam vandenyne knibždėjo paprasčiausieji vėžiai — trolobitai (1 pieš.) ir kiti paprasti gyvūnai. Paleozojinės eros pabaigoj atsirado naujos rūšies gyvūnija: vandenyse žuvys, žemėje vabzdžiai ir kiti gyvūnai ir išaugo augalai.

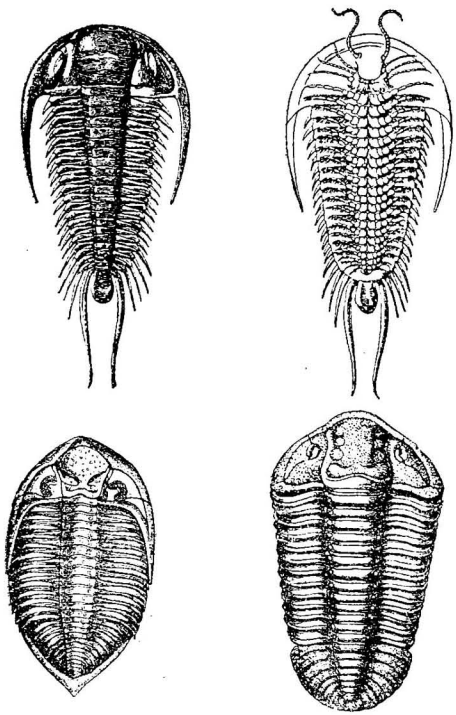

1 pieš. Trolobitai.

Saulės ir žemės vidaus šilumos šildomi visi augalai, tarp kurių pirmieji buvo įvairūs paparčiai ir spygliuoti medžiai, išaugo labai dideli ir jais apžėlė visa sausuma. Eros pabaigoj atsirado pirmieji šliužai.

Trečioje, m e z o z o j i n ė j e, eroje atsirado milžiniškų gyvulių, kaip brontozauras, kurio yra lig 15 metrų ilgio ir maždaug 16 tonų svorio. Yra buvę dar didesnių gyvulių — ligi 20 mtr. aukščio ir 18 mtr. ilgio. Tokių milžinų gyvulių griaučių užtinkame dar ir dabar kur-ne-kur žemėje. Šioje eroje

atsirado ir pirmieji paukščiai, bet dar žvėries dantimis ir ilgomis driežų galvomis (*2* pieš.).

2 pieš. Mezozojinės eros gyvulija ir augmenija.

Ketvirtoje, k a i n o z o j i n ė j e, eroje jau daug yra atsiradę žinduolių gyvulių, kurių tarpe buvo ir bezdžionė, ir iš-

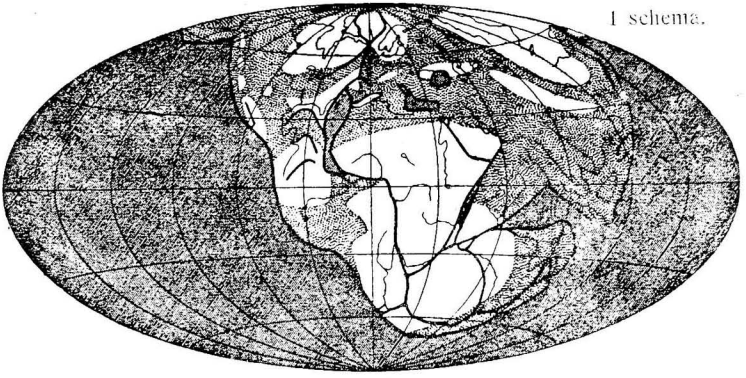

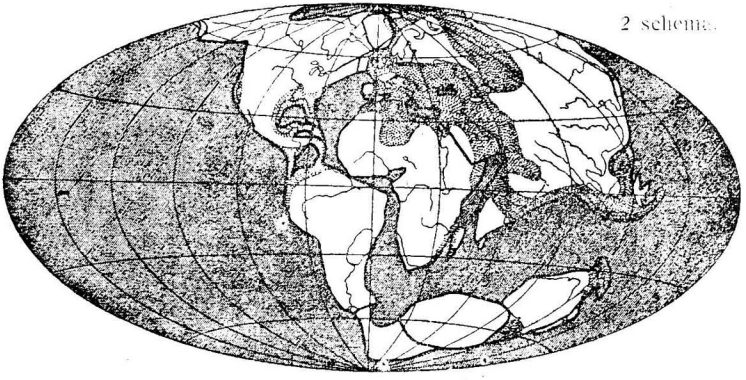

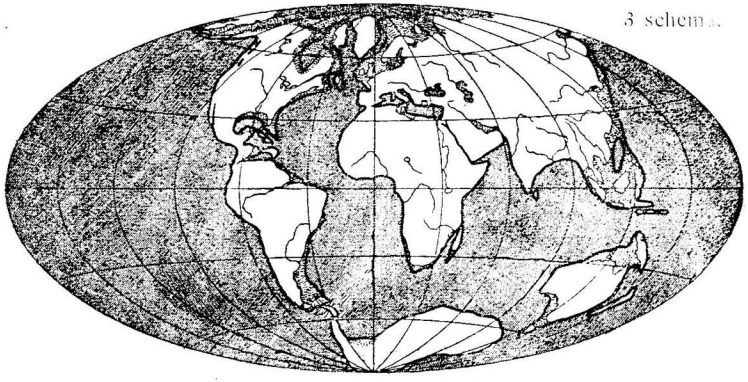

3 pieš. Žemyno suskylimas.

augę lapuočiai medžiai. Šios eros pabaigoje taip pat yra atsiradęs toks gyvūnas, kuris galėjo būti, mokslininkų spėliojimu, ir žmonių protėviu, nes žemėje rastieji jo griaučiai labai panašūs į žmogaus griaučius. Ar tat iš tikrųjų buvo žmogus (tas gyvūnas buvęs panašus į žmogų ne tik kūnu, bet turėjęs ir žmogaus protą, del kurio jis skyrėsi nuo kitų gyvulių), tikrų įrodymų dar neturime.

Keičiantis ir veisiantis žemėje gyvūnijai ir augmenijai, keitėsi tais ilgais laikotarpiais ir žemės paviršiaus vaizdas.

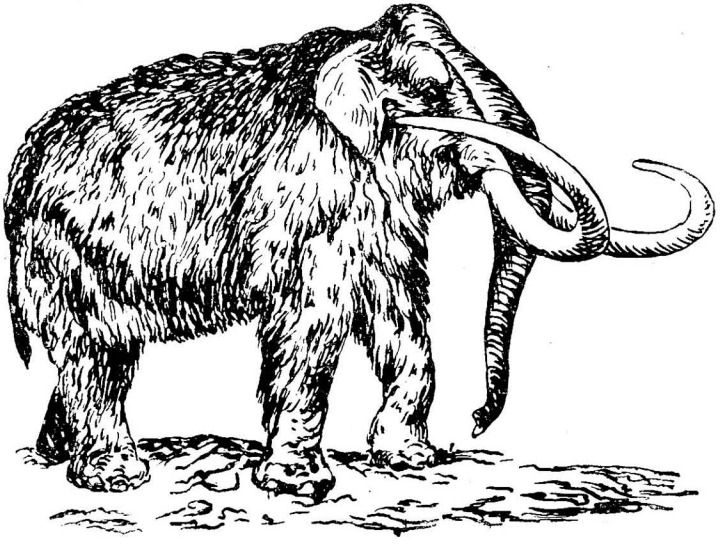

4 pieš. Mamontas.

Čia vieni, čia kiti sausos žemės plotai likdavo užlieti jūrių vandeniu, iškildavo ir nykdavo ištisi žemynai. Per tą laiką nuo vieno bendro žemyno yra atsiskyrę ir nutolę Amerikos ir Australijos žemynai (3 pieš.).

Be ne iš tų laikų žmonijoje yra pasilikusių padavimų apie kaži kokius milžinus atlantus, labai kultūringas būtybes, gyvenusias Atlanto vandenyno saloje. Paskiau ši sala, vadinamoji Atlantida, dingusi vandenyne. Kad visi dabar žinomi žemynai yra buvę vienam plote — įrodoma daugeliu mokslo davinių, ir, kaip jau esame minėję, tatai įrodo kai kurių Ame-

rikos ir Europos tautų kalbų bendrumas. Tūli mokslininkai yra susekę, kad Vidurinės ir Pietų Amerikos senobinė kultūra esanti labai sena ir atliepusi senovės Sumerijos ir Aigipto kultūrai; del to pasaką apie Atlantidą, arba, tikriau, apie Ameriką galima laikyti ne per pasaką, o per tikrenybę.

Ketvirtosios eros pabaigoje žiemių Europos ir Amerikos dalis kelis sykius apsidengė del nesuprantamų priežasčių ligi 150 mtr. storio ledo sluoksniu. Pradėjus ledams dengti žemę, pražūdavo ir gyvuliai ir augalai. Bet ledams ištirpus, tose

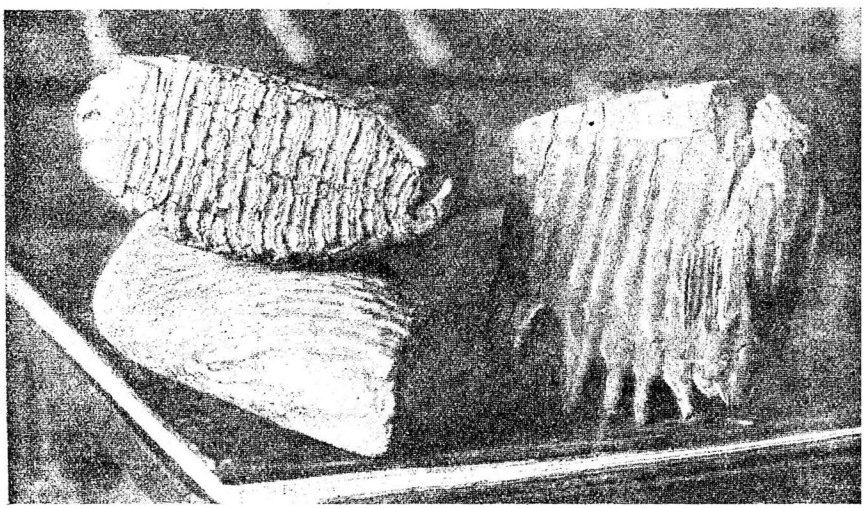

5 pieš. Mamonto dantys, rasti Kauno apylinkėje. (Kauno miesto muziejus.)

vietose vėl pradėdavo augti augalai ir apsigyvendavo įvairūs gyvuliai, kurių tarpe Europoje radosi gyvulys, panašus į dramblį, tik daug didesnis — mamontas (4 pieš.). Mamonto kaulų randame ir Lietuvoje (5 pieš.). Žmonės lankydavosi po ledo atgijusiose vietose, medžiodavo ir sumedžiotų gyvulių mėsa misdavo. Kad ledų gadynėje jau būta ir žmonių ir jų medžiota mamontai — jau yra įrodyta.

Po ilgo laiko oras vėl eidavo šaltyn, augalai išnykdavo, o žvėrys ir žmonės išsidangindavo į šiltesnius kraštus. Tatai kartotasi keletą kartų. Taip kelis kartus ledai dangstė ir Lie-

tuvos plotą. Pirmą kartą storu ledo sluoksniu buvo apsiklojęs ne tik Lietuvos plotas, nes tie patys ledai buvo nuslinkę dar toli į pietus nuo dabar lietuvių apgyventų plotų. Ledai slinkdami plėšė jaunesniuosius žemės sluoksnius, stūmė juos į kalnús, vertė ir vilko drauge su savimi akmeninių uolų gabalus. Tirpstančių ledų vanduo išplaudavo gilius griovius, sudarydamas pirmas upių vagas, sunešdavo naujus žemės sluoksnius. Ledams sutirpus, Lietuvos plote atsirasdavo augalų, paukščių, žvėrų, o gal ir žmonių, kurių tais laikais Europoje jau gyventa ir mūsų kraštas lankyta.

Po kurio laiko čia oras vėl yra pradėjęs vėsti, pranykę augalai ir gyvuliai ir pasitraukę žmonės, o ledai vėl storu sluoksniu užgriuvę Lietuvos paviršių. Tačiau antrą kartą užėję ledai jau nėra apdengę visos Lietuvos, — jie yra priėję tik tas vietas, kur plačiai einančiam nuo Daugpilio į vakarus ruože (Ežerėnų, Švenčionių, Utenos, Vilniaus, Trakų ir kitos apskritys) šiandieną yra daug ežerų, kilusių kaip tik tuo laikotarpiu. Ir jau tuomet laisvoj nuo ledų vietoj, Vilniaus krašto pietuose, gal tik pamedžioti ateidamas, o gal ir nuolat čia gyvendamas, vaidėsi ir žmogus.

Sutirpus ledams antrą kartą, žmonės, gal būt, vėl apgyveno visą Lietuvos plotą.

Trečią kartą atslinkę ledai yra pasiekę tik Lietuvos žiemių dalį, ir žmonės, gal būt, yra likę ir toliau pastoviai gyventi ledo neužimtoj vietoj, kur tikriausiai be pertraukos yra išgyvenę ligi pat mūsų laikų.

Tuo būdu ledai yra sudarę per ilgą laiką dabartinės Lietuvos paviršių. Ledai yra prinešę iš žiemių į mūsų laukus daug akmenų, nustūmę nuo senesniųjų žemės klodų viršutinius lengvesnius (pavyzdžiui, ties Papile ir kitose vietose), sudarę ežerus, upes ir kalnus.

Ledams atlikus sunkesnį darbą, mūsų krašto paviršiaus susidaryme dar daug yra padėjęs vanduo ir oras, kur reikėdavo nuplukdyti ar nupūsti žemės paviršiaus dalys iš vienos vietos į kitą. Šios dvi jėgos per ilgą laiką daug kur permainė žemės paviršiaus pavidalą. Kaip matyt, tas darbas nėra pabaigtas dar ir dabar ir jis, be abejo, tęsis, ligi gyvuos pati mūsų žemė. Taip gyvena sulig savo įstatymais gamta ir žmonija.

Ši pastaroji visas laikas mokosi pažinti tuos gamtos įstatymus; o tas mokymasis kaip tik ir sudaro jos kultūros skleidimosi istoriją.

Kada yra prasidėjusi pirmoji ledų gadynė ir kaip ilgi yra buvę tarp jų protarpiai — mokslininkai dar nėra visai susekę: vieni skaito tuos laikotarpius dešimtimis tūkstančių metų, kiti gi net milijonais. Tiksliau išaiškinta tėra tik paskutinės ledų gadynės pabaiga, tiriant metines tirpstančio ledo vandens sudarytas žemės samplovas. Spėjama, kad dar už 40.000 metų prieš Kristaus gimimą ledai yra dengę Lietuvos plotą jau paskutinį kartą ir nuo to laiko ledai yra tirpę ir traukęsi atgal į žiemius. Sutirpus ledams ir pasikeitus klimato sąlygoms ir gamtai, žinoma, traukė toliau į žemius ir žmonės, tuo būdu pasiekdami ir dabartinį Lietuvos kraštą ir sustodami čia, kad visai apsigyvenus.

K l a u s i m a i. Į kurias eras yra suskirstyta žemės istorija? Kurie augalai ir gyvuliai yra kilę kiekvienoj eroj? Kaip kitėjo žemės paviršiaus pavidalas? Kiek kartų Lietuvos kraštas yra buvęs apdengtas ledais? Ką yra ledai šiam krašte padarę? Kada yra atsiradęs Lietuvos krašte žmogus?

L i t e r a t ū r a m o k i n i a m s: Lunkevičiaus „Žemės istorija"; P. Matulionio straipsnis „Lietuvos kraštas, gamta ir turtai" (1924 m. Nr. 1 „Kultūros" žurnale) ir to paties autoriaus straipsnis „Lietuvos krašto kalnuotumas" (1924 m. Nr. 1 „Kultūros" žurnale); J. Rubakino „Kaip dideli žemynai keičia savo vietą žemės rutulio paviršiuje" (1926 m. Nr. 7-8 „Kultūros" žurnale).

L i t e r a t ū r a m o k y t o j a m s: G. Šteinmann „Lednikovii period į doistoričeskii čelovieк"; Prof. A. Vegener „Proischoždenije materikov i okeanov". Berlin 1923, bei vokiečių kalboje „Die Entstehung der Kontinente und Ozeane". Braunschweig; Prof. Pr. Jodelės „Geologiniai tyrinėjimai". Kaunas. 1922.

E k s k u r s i j o s. Lankoma savo apylinkės gilios daubos ir statūs apgriuvę upių šlaitai ir ištiriama, kaip sukloti že-

mės sluoksniai. Paieškoma suakmenėjusių augalų ir gyvūnų bei gintaro. Apžiūrima didžiausi apylinkės akmens ir susekama jų atsiradimo čionai istorija.

Darbai. 1. Sudaroma žemės istorijos lentelė, kurioje ties erų pažymėjimais būtų surašyti tų erų gyvuliai ir augalai.

2. Nupiešiama Lietuvos krašto ledų gadynės žemėlapis, pažymint kiekvieną gadynę ledu apsidengusias sritis.

3. Nupiešiama savo apylinkės žemės rūšių žemėlapis, pažymint akmenų laukus.

4. Nupiešiama aplankytų krantų apgriuvimų piūviai, pažymint, kaip susikloję žemės sluoksniai.

5. Nupiešiama arba nulipdoma pagal paveikslą brontozauras, mamontas ir kiti senovės gyvuliai.

6. Surašoma liaudies padavimai apie akmenų atsiradimą mūsų laukuose.

Referatas. Kodel liaudies tvirtinimas, kad akmens patys yra į jų laukus atėję, yra teisingas.

Metodikos pastaba. Aiškinant žemės istoriją naudojamasi turimomis mokykloje gamtos ir geografijos mokymo priemonėmis.

——o——

II. Kodel privalome pažinti savo krašto praeitį.

Netgi kiekvieno atskiro žmogaus gyvenime jo praeitis yra jam labai svarbiu dalyku. Turėdamas gyvenimo patyrimą praeityje, žmogus gali geriau sutvarkyti ir tolimesnį savo gyvenimą. Ypač reikalinga pažinti praeitis žmonių bendruomenėms valstybėms, kurios yra susijungusios į didelį vienetą tautiniais, religiniais, ekonominiais ir istoriniais santykiais.

Valstybė gali kaip reikiant sutvarkyti savo gyvenimą, tik nuodugniai pažinusi savo praeitį, nes tik praeitis parodo padarytąsias klaidas ir pamoko, kaip jų išvengus. Tik praeitis moko mylėti ir gerbti savo tautoje bei valstybėje visa, kas kilnu ir aukšta, auklėdama tuo būdu atskiruose valstybės na-

riuose valstybinę pasaulėžiūrą, be kurios nėra įmanomas platesnės bendruomenės gyvenimas.

Valstybės praeitį sužinome iš jos istorijos, kuri nagrinėja ne tik atskirų, vadinamųjų istorinių, asmenų gyvenimą, bet ir kultūrinį visos bendruomenės augimą, t. y. jos medžiaginį, dvasinį, ūkio sistemos ir visuomeninių santykių skleidimąsi įvairiais laikotarpiais.

Tačiau vienos istorijos yra per maža, nes bet kuri bendruomenė arba valstybė palieka istorine jau vėlybesniais laikais, kada atskiras žmonių grupes ima jungti bendri savitarpio santykiai, iš pradžių ekonominiai, toliau religiniai, dar toliau tautiniai ir dar toliau pagrįsti ūkio sistema visuomeniniai politiniai santykiai, kurie jungia bendruomenes į valstybes. Valstybės palieka istorinėmis tik tada, kai, subrendusios politiniu atžvilgiu, pradeda santykiauti su kitomis organizuotomis bendruomenėmis, valstybėmis, ir drauge su jomis dalyvauja bendros pasaulinės kultūros kūrime.

Ne vienu laiku ir ne vienodomis sąlygomis jau organizuotos žmonių bendruomenės — valstybės — palieka istorinėmis ir tokiomis jos palieka amžiams. Pasižindami su žmonijos praeitimi, mes ne kartą gauname matyti, kaip iš tamsių praeities gelmių ateina jau organizuotos žmonių bendruomenės, sužiba šviesiu kultūros žiburiu ir paskiau gęsta, palikdamos brangių palikimų. Senovės Aigipto, Graikų, Romos, Arabų valstybių istorijos yra geriausi tokio valstybių gyvenimo pavyzdžiai.

Kitos valstybės, jau seniai organizuotos ir seniai pradėjusios istorinį gyvenimą, dar ir šiandieną varo tą patį gyvenimą, aktingai dalyvaudamos kūrime geresnės ateities žmonijai. Kai kurios valstybės istoriškai pradėjo gyventi daug vėliau, o kai kurios tik mūsų laikais drąsiai išėjo į tikrą civilizacijos kelią.

Greta daugelio istorinių tautų ir valstybių per visą žmonijos gyvenimo laiką yra buvę ir daugiau taip organizuotų bendruomenių, tik neišlaikiusių kovų del savo būvio ir laisvo kultūrinio augimo. Jos žuvo, nors vis delto tūlos iš jų yra palikusios žmonių atmintyje savo vardą ir kiek medžiaginių

palaikų. Bet daugelio jų, tų jau organizuotų, tačiau žuvusių bendruomenių, nėra palikę nė vardų.

Taip yra buvę praeityje; bet ir šiandieną randasi žmonių bendruomenių, jau gerai organizuotų, bet dar ne istorinių, nes jų gyvavimas nė kiek neatliepia plačiam žmonijos gyvenime. Prie tokių bendruomenių pridera, pavyzdžiui, Afrikos tautų valstybės.

Istorinės bendruomenės skiriasi nuo ne istorinių dar ir tuo, kad jos turi savo raštą. O iš rašto kaip tik ir sužinome bet kurios valstybės praeitį. Pirmieji rašto duomens yra labai abejotini, todel, rašydami kurios valstybės istoriją, mokslininkai naudojasi jais labai atsargiai, tikrindami bei papildydami rašto duomenis dar visa eile kitų faktų. Tokiais duomenimis yra įvairios žmogaus dvasios kūrybos ir medžiaginės liekanos, kurias, be istorijos, nagrinėja dar visa eilė kitų pagalbinių mokslų. Pavyzdžiui: istorinė archeologija nagrinėja įvairias istorinių laikų liekanas, numizmatika — senobinius pinigus, sfragistika — senobinius parašus, etnografija — liaudies buities daiktus. Yra ir daugiau mokslo šakų, padedančių pažinti tikrą tos arba kitos bendruomenės istoriją.

Organizuotos bendruomenės gyvenimas, t. y. valstybės susidarymas, prasidėjo ne tik nuo jos istorinių laikų. Istoriniai laikai yra ilgo bendruomenės gyvenimo ir istorinio gemalo augimo apoteozė. To gyvenimo pradžia slepiasi žiliausių istorijos amžių gilumoje. Tik po ilgų kovų del savo būvio, del teisės dalyvauti plačiam žmonijos gyvenime bendruomenės pasiekė istorijos.

Taigi kiekvienos valstybės ar šiaip organizuotos bendruomenės gyvenime galima skirti du laikotarpiai: istorinis, mums kiek geriau pažįstamas, kartais labai trumpas ir priešistorinis, kuris būna labai ilgas ir kuris visada maža pažįstamas. Priešistoriniam bet kurios organizuotos bendruomenės gyvenime glūdi ir įvairių istorinių santykių pradžia ir jų pagrindai, ir šito laikotarpio pažinimas padeda išaiškinti ne vienam keistam ir mūsų dienų valstybinio gyvenimo reiškiniui.

Todel praeities tyrimo mokslas nesitenkina vien tik istorinių bendruomenių laikų tyrimu. Labai iš lėto, atsargiai, mokslininkas eina vis giliau į praeitį ir stebi, kaip augo

bendruomenės istorinis gemalas, kaip bendruomenė ugdė savaimingą kultūrą, kaip kovojo del savo gyvenimo teisių nuo pat savo susidarymo pradžios.

Tik toks nuodugnus visos savo valstybės bei tautos praeities tyrimas tebus naudingas. Tik toks valstybės praeities gyvenimo pažinimas, nuo pat jos susidarymo pradžios, lig naujausių laikų, parems josios istorinį gyvenimą, padarys suprantamą pačią istoriją ir parodys valstybės reikšmę pasaulinės kultūros kūrime.

Lietuvos praeities tyrėjai ilgą laiką tenkinosi tyrimu tik jos istorinio laikotarpio, kurio pradžia siekia ne toliau kaip XI—XIII šimtmečius po Kristaus gimimo. Tačiau tokio praeities pažinimo, kaip jau esame sakę, nepakanka. Kas nori tiksliau pažinti ir suprasti Lietuvos istoriją, turi pažinti ir jos priešistorinius laikus, turi pažinti vyriausiojo Lietuvos valstybės gaivalo, lietuvių tautos, kultūros augimą, t. y. turi pažinti, kaip yra susidarę jų religiniai, tautiniai ir politiniai santykiai ir surasti tų santykių pagrindus.

Sužinoję, iš kur atsirado lietuviai, patys, tyrinėdami įvairius jų kultūros santykius amžių bėgyje, sužinosime ir tat, kaip yra susidariusi istorinė Lietuva, geriau suprasime jos istoriją ir tinkamai įvertinsime jos reikšmę kūrime bendros žmonijos kultūros.

K l a u s i m a i. Kodel turime pažinti savo krašto praeitį? Kaip susipažįstame su valstybės bei tautos praeitimi? Ką nagrinėja istorija? Kurie asmens vadinami istoriniais? Kada valstybės tampa istorinėmis? Kodel turime pažinti priešistorinius valstybės gyvenimo laikus? Kodel turime pažinti Lietuvos priešistorinius laikus?

D a r b a i. Surinkite žinių savo apylinkės istorijai: iš istorijos vadovėlių, monografijų, laikraščių ir kitų literatūros šaltinių, taip pat iš bažnyčių, dvarų, valsčių, mokyklų ir privačių asmenų archyvų. Surinkite medžiagos vietos istorijai iš tebegyvenančių žmonių atsiminimų. Surinkite medžiagos istorinių asmenų (visuomenės veikėjai, įžymesni literatūros, mokslo bei meno srityse žmonės; taip pat ir žmonės blogomis ypaty-

bėmis: piktieji ponai, plėšikai . . .) biografijoms. Surinkite medžiagos savo giminės istorijai.

Ekskursijos. Aplankykite savo apylinkės istorines vietas bei archyvus, pasipažinkite su jais ir, mokytojui padedant, surinkite visą medžiagą, reikalingą pažinti vietos istorijai.

Kraštotyros darbai. Parašykite N. miesto (miestelio, kaimo) istoriją. Parašykite N. (vietinio istorinio asmens) biografiją. Parašykite savo giminės istoriją.

Mokytojas gali perskaityti „Istorija" iš „Enciklop. slovar Brokgauza i Efrona", 26 tom., 500—508 pusl., arba iš kurios kitos enciklopedijos.

Metodikos pastaba. Reikalinga pažymėti, kad pirmykščių žmonių kultūra yra skleidusis vienodai ir kad tik vėlesniais laikais atskiros žmonių bendruomenės, verčiamos gyvenimo sąlygų, pradėjo kurti savo ypatingą kultūrą. Priešistorinis laikotarpis trunka labai ilgai, nuo 50 ligi kelių dešimtų šimtų tūkstančių metų, o visa senoji, viduramžių ir naujoji istorija apima tik apie 5000 metų. Žmonija auklėjosi visai iš lėto; silpnesnė josios dalis, nesugebėjusi varyti kovos dėl būvio, yra žuvusi, gi stipresnė išliko.

——o——

III. Kelios pastabos apie lietuvių kultūros istoriją.

Kad geriau supratus kultūrinis lietuvių brendimas amžių bėgyje, reikia pažiūrėti, ką sako apie kultūrinį bendruomenių brendimą šių laikų mokslininkai. Dalijant bendruomenės kultūrinį brendimą į istorinį ir priešistorinį laikotarpius, mums, norintiems pasipažinti su Lietuvos priešistoriniais laikais, tenka išnagrinėti šie kultūrinio brendimo laikotarpiai: 1) pirmykštės kultūros laikotarpis; 2) laukinių žmonių kultūros laikotarpis; 3) priešfeodalinės (barbarų) kultūros laikotarpis; 4) feodalinės revoliucijos laikotarpis. Be to, teks pasipažinti ir su istorinių laikų bendruomenės pirmuoju kultūros laikotarpiu — feodalizmu.

Kiekvienos bendruomenės kultūrinio skleidimosi ir jos istorijos pagrindu yra jos ūkio geras organizuotumas. Gi gerai organizuotas ūkis ten, kur žmogus gali kaip reikiant sunaudoti jam reikalingas gyventi gamtos dovanas.

Visuomeninio ūkio yra keturios rūšys: 1) pirmykštės medžioklės ūkis (medžioklė, žvejyba); 2) žemės ūkis (žemdirbystė, gyvulininkystė); 3) gaminamoji pramonė (medžio, metalų ir kitos medžiagos apdirbimas); 4) mainų pramonė ir prekyba.

Žmonėms gyvenant retai ir nesant sutvarkytiems susisiekimo keliams, prekyba neišsivysto. Kiekviena šeima savo reikalavimus patenkina vien tik savo darbu, ir visa, kas jai reikalinga, gaminasi namie. Niekas čia neužsiima kuriuo vienu darbu; ištikus reikalui, kiekvienas pats sau siuvasi drabužius ir apavą, statosi gyvenamuosius trobesius, medžioja ir aria. Žodžiu sakant, jokio darbo pasiskirstymo čia nėra. Toks ūkis vadinasi natūralus, nes jame dar nėra nei pinigų nei prekybos.

Ūkio vedimo būdas ir priemonės sudaro ūkio sistemą. Jei ūkio sistema yra paprasta, ir ūkis nereikalauja daug darbo arba kapitalo, tai tuo atveju gauname ekstensyvaus (neįtempto) ūkio sistemą, gi jeigu ūkiui reikalingas didelis darbas ir kapitalas, — gauname intensyvaus (įtempto) ūkio sistemą.

Nuo ūkio sistemos pareina ir bendruomenės bei valstybės susitvarkymas ir josios piliečių kultūringumo laipsnis.

Kada žmonės vertėsi viena medžiokle, jie gyveno nedidelėmis šeimomis, nes kitaip būtų buvę sunku iš medžioklės misti. Paskiau, kai jie pradėjo verstis ir gyvulininkyste, tai matome juos gyvenus jau ir giminėmis. Giminės vyresnysis buvo visos giminės valdovu, teisėju ir vyriausiuoju kunigu.

Dar paskiau prasidėjo žemdirbystė. Stipresnieji, pasigrobę didesnius žemės plotus, apgyvendino juos silpnesniaisiais, savo vergais. Giminės ir kiltys dažnai del žemių kariavo, gi, nusilpnėję karuose, kad patyrus ramesnio gyvenimo, jungdavosi į valstybes, valdomas vieno asmens, kuriam paprastai rūpėdavo žmonių ramumas. Dar paskiau žemės ūkis visai pakeitė medžioklę ir gyvulininkystę. Nors valstybinio

gyvenimo pradžioje viešpatavo dar ir natūralusis ūkis, bet pamažėle ėmė platintis ir prekyba.

Prasidėjo ir darbo paskirstomoji ūkio sistema. Gyventojų skaičius didėjo ir reikalavo visko daugiau. To, ką pirmiau pagamindavo pati šeima, jau nebepakakdavo. Jei vienas žmogus dirbdavo visus darbus, tai jis dirbdavo ir negreitai, labai iš lėto, ir blogai. Kad padidinus daiktų skaičių ir pagerinus jų kokybę, žmonės ėmė darbais skirstytis, pasiimdami tik po vieną kurį verslą — žemdirbystę, kurį amatą, prekybą. Natūralusis ūkis paliko pakeistas piniginiu — prekybiniu ūkiu. Pinigų dar maža teturint, valdovai savo tarnautojams mokėdavo žemėmis, o kadangi valdovai dar buvo per silpni, tai gautos žemės valdytojai savo žemės ribose pasidarė irgi tikrais valdovais: teisėjais, duoklių rinkėjais, įstatymų leidėjais . . . Šitokia tvarka vadinosi feodalinė, o žemės valdytojai — feodalai.

Feodalizmo kultūros skleidimosi laikotarpis jau yra aprašomas valstybių istorijoje, nes, kaip jau yra sakyta, bendruomenės, pergyvenusios visus ankstybesnius kultūrinio skleidimosi laikotarpius, sudarė valstybes ir pradėjo istorijoje bendruomenės valstybinio gyvenimo laikotarpį.

Klausimai. Koks ūkis vadinasi natūralusis ūkis? Kaip yra keitęsis natūralusis ūkis? Kaip skleidėsi prekyba? Kas vadinasi feodalizmu?

Uždavinys. Sustatykite ūkio išsiskleidimo lentelę.

Mokytojui patartina perskaityti: Prof. Tugan-Baranovskio „Političeskaja ekonomija“. Tą patį veikalą, P. Šalčiaus verstą, turime ir lietuvių kalboje.

—o—

IV. Priešistorinių laikų tyrimo mokslai.

Apie istorinius žmonių bendruomenių gyvenimo laikus sužinome, kaip jau yra rašyta, iš rašto, įvairių kitų šaltinių ir kartais iš tebegyvenančių žmonių atsiminimų. Kuo tolimesnė praeitis, tuo mažiau lieka medžiagos jai tirti. Nėra likę iš tų laikų žmonių gyvenimo nei raštų, nei padavimų. Tačiau mokslo pagalba galima susekti ir labai tolima, paslaptinga praeitis.

Tolimoji priešistorinė kiekvienos valstybės praeitis yra nagrinėjama trijų priešistorinės praeities tyrinėjimo mokslų pagalba: antropologijos, priešistorinės archeologijos ir kalbotyros.

Norint sužinoti, kuriuo būdu kalbamųjų mokslų pagalba susekama tolimoji žmonijos praeitis, reikia suprasti tų mokslų esmę, reikia pažinti praeities tyrimo metodai, kad ir patys, pasinaudodami savo turimąja medžiaga, tų mokslų pagalba susektume savo apylinkės ir, apskritai, viso savo krašto paslėptą amžių ūkanose praeitį.

Antropologijos pagalba nagrinėjama fizinės žmogaus ypatybės ir iš randamų žemėje senovės gyventojų griaučių liekanų bandoma pažinti vietos gyventojų rasinės savybės.

Kaip žinoma, kiekvieno žmogaus yra kitokios fizinės ypatybės: vienas žmogus skiriasi nuo kitų ūgiu, kaukole ir kitų griaučių dalių pavidalu, odos bei plaukų spalva ir t. t. Kartais tūlos ryškesnės fizinės ypatybės būna vienodos daugeliui žmonių, gyvenančių dideliam žemės plote. Tat yra žmonių rasė. Sulig odos spalva ir kai kurių kitų skirtumų mokslininkai yra suskirstę žmones į kelias rases, pavyzdžiui: baltieji, geltonieji, juodieji ir t. t. Bet rasės pažymiu yra tik labai ryškiai pastebimos fizinės ypatybės ištisose grupėse žmonių, kuriuos jungia dar visa eilė fizinių ypatybių ir kurių rasė kartais būna ginčijama. Kaip sunku surasti tikslesnės rasių ribos, parodo tatai, kad apie daugelį tautų negalima pasakyti, ar jie baltieji, ar geltonieji. Sąvoka „rasė", šių dienų mokslininkų manymu, nesanti pastovi, ir kiekvieno mokslininko antropologo ji yra savaip suprantama. Kiekvienas mokslininkas siūlo kitokią rasių sistemą. Yra mokslininkų,

kurie dalija visus žmones į 5, 6, 7, 22 ir net 60 rasių. Vienoj Europoj, sako, esama 9 žmonių rasių.

Toks nepastovumas antropologinių, arba rasinių, pažymių nustatyme yra kilęs tik del to, kad šių dienų žemės gyventojai savo fizinėmis ypatybėmis kits nuo kito labai skiriasi ir jiems negalima rasti vienų bendrų pažymių. Tokį pat įvairių rasių mišinį randame ir praeityje. Tačiau kuo toliau į praeitį, tuo aiškiau galima pastebėti tik keletas rasių skirtingomis fizinėmis ypatybėmis. Tų pirmykščių rasių pagalba mokslininkai antropologai ir yra įrodę, kad ir šių dienų visos žmonių rasės yra iš jų kilusios.

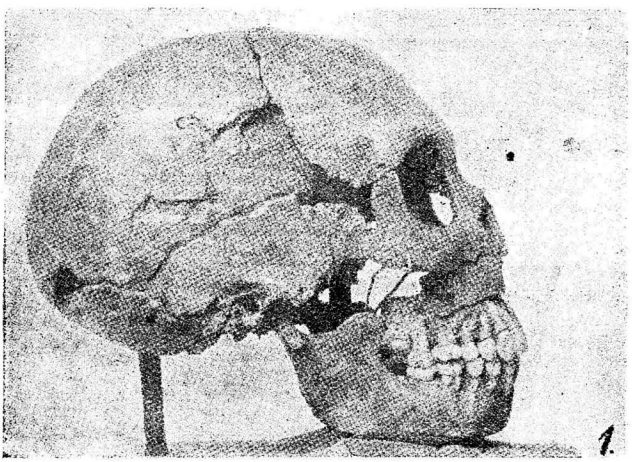

6 pieš. Neandertaliečio kaukolė.

Seniausiuose žemės sluoksniuose randama neaiškių griaučių liekanų, del kurių mokslininkai ginčijasi, tikrai nežinodami, ar jos yra žmonių, ar kitų panašių į žmogų būtybių, dar iš ledų gadynės Europoje, nes jųjų gyventa jau ir ledų gadynėje. Taip pat ir kituose kraštuose pastebėta tada gyvenus jau aiškios vadinamosios neandertaliečių[1]) rasės žmonių.

[1]) Neandertaliečių vardu ši žmonių rasė pavadinta del to, kad 1856 metais yra rasta pirmoji žmogaus kaukolė tos rasės žymėmis Neandertalio lygumoje, Prancūzijoje.

Neandertaliečių rasės žmogaus (6 pieš.) kakta buvo žema, akių orbitos buvo plačios ir gilios, apatinės pažiaunės buvo trumpos užlenktu atgal smakru. Vėliau, neandertaliečiams pagyvenus Europoje keliasdešimt tūkstančių metų, atsirado čia pat nauja, vadinamoji oriniakiečių[1]) rasė (7 pieš.), kuri savo fizinėmis ypatybėmis daug artimesnė dabartiniams Europos gyventojams. Ilgą laiką tos dvi rasės yra gyvenusios drauge. Kokių būta tarp šių dviejų rasių pirmųjų san-

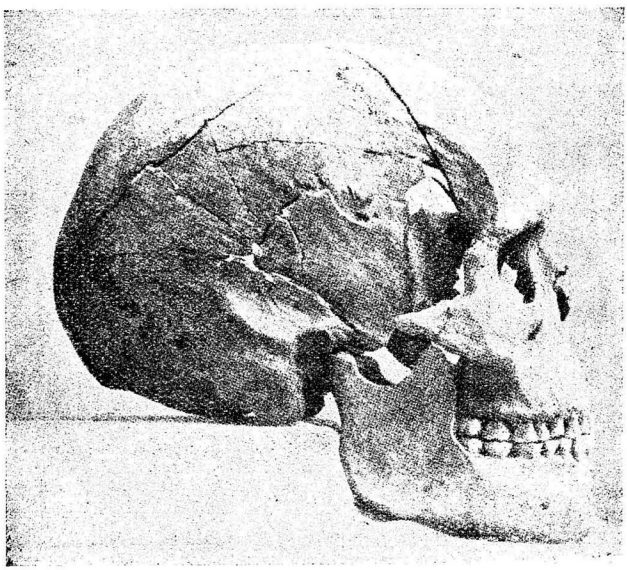

7 pieš. Oriniakiečio kaukolė.

tykių — nežinome; yra pasisekę tačiau sužinoti, kad oriniakiečiai nugalėjo neandertaliečius, dalis jų susimaišė su jais ir tuo būdu sudarė naują kromaniono[2]) rasę. Iš kromaniono rasės (8 pieš.), del įvairių priežasčių — klimato, ekonominio gyvenimo ir t. t., paskiau yra kilę visi Europos gyventojai, o, tūlų mokslininkų spėliojimu, ir visa žmonija.

[1]) Šitaip pavadinta del, to kad tos rasės griaučiai yra rasti pirmą kartą 1909 m. ties Oriniako miestu Pietų Prancūzijoje.

[2]) Šitaip pavadinta del to, kad tos rasės griaučiai yra rasti pirmą kartą Kro-Manions apylinkėje, irgi Pietų Prancūzijoje, 1875 metais.

Visi dabartiniai Europos gyventojai, net ir neaiškios rasės, del kai kurių fizinių savybių, kaip aukščiau esame minėję, skirstomi rasėmis bei grupėmis, — į žiemių, vidurinės ir pietų Europos gyventojus. Tos pat rasės bei grupės yra jau buvusios Europoje dar senesniais laikais, bet spręsti, kurios tautos ta ar kita rasė, negalima, nes ir šiandien vienoj tautoj galime pastebėti įvairių rasių žymių.

Taigi antropologija, kad ir suteikia žinių apie fizines senovės gyventojų ypatybes, vis delto pilno praeities vaizdo parodyti negali, nes negali įrodyti, kurios tautos tos ar kitos rasės žmonės.

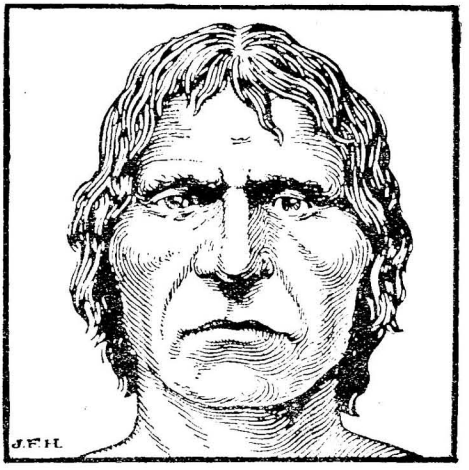

8 pieš. Kromaniono žmogus.

Kitas svarbus priešistorinės praeities tyrimo mokslas — tai visai savarankiškas priešistorinės archeologijos mokslas, kuris nagrinėja priešistorinio žmogaus darbo įrankius ir padarus, gyvenamųjų trobesių bei mirusiųjų laidojimo liekanas ir anų laikų žmogaus meno kūrybos liekanas. Pasinaudodamas šita medžiaga, priešistorinės archeologijos mokslas stengiasi išaiškinti priešistorinių laikų kultūrinę gyventojų raidą.

Pažindami visą priešistorinės archeologijos nagrinėjamą medžiagą ir žiūrėdami į technikos padarų ir įrankių tobulėjimą, visą priešistorinį laikotarpį mokslininkai padalijo į tris archeologinės kultūros gadynes — a k m e n s, b r o n z o s ir g e l e ž i e s.

Pirmais žmogaus įrankiais, kurių pagalba jis palengvindavo sau maisto gavimą, buvo natūralūs medžio arba akmens gabalai, kaip atrodo, be jokio apdirbimo. Ledų gadynėje akmens įrankius žmonės jau pradeda, kad ir labai ne-

dailiai, dirbtis patys. Pirmieji žmogaus padargai buvo paprasti, apgraibomis aptašyti akmens gabalai; tašyti tam, kad

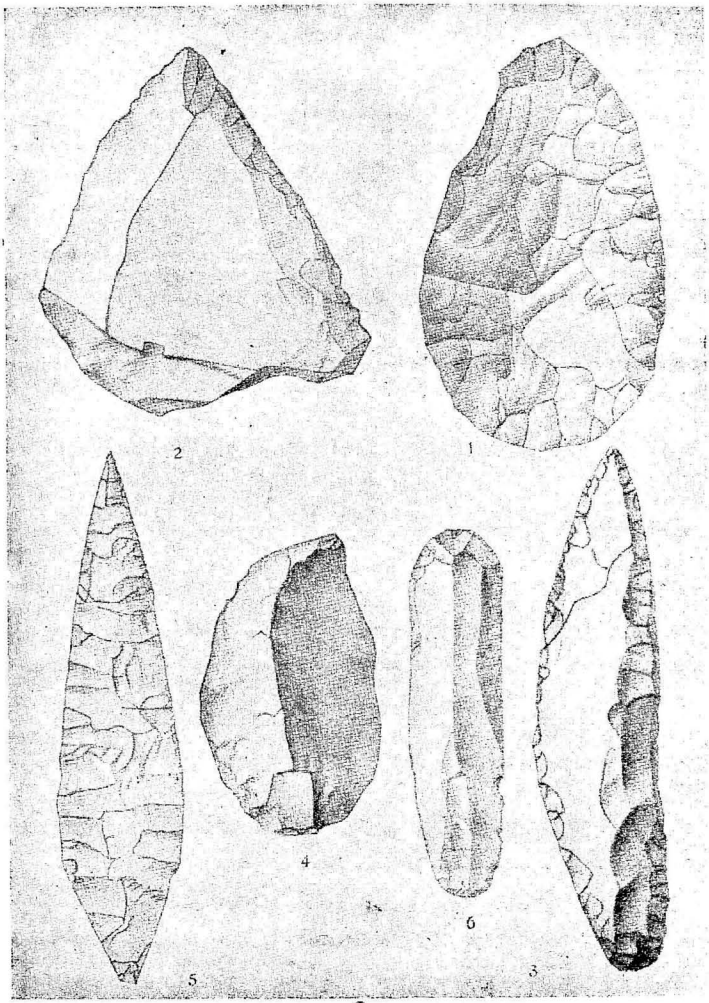

9 pieš. Paleolito gadynės akmens padarai.

būtų patogiau laikyti rankose. Šie senesniojo akmens gadynės laikotarpio, vadinamojo p a l e o l i t o, padarai (9 pieš.) ilgai laikėsi Europoje, ligi pagaliau, vis tobulinami, liko pa-

keisti gražiai apdirbtais, jau lygintais jaunesniosios akmens gadynės vadinamaisiais n e o l i t o padarais (10 pieš.). Neolito gadynėje žmonės jau yra pažinę ir molio savybes ir dirbęsi

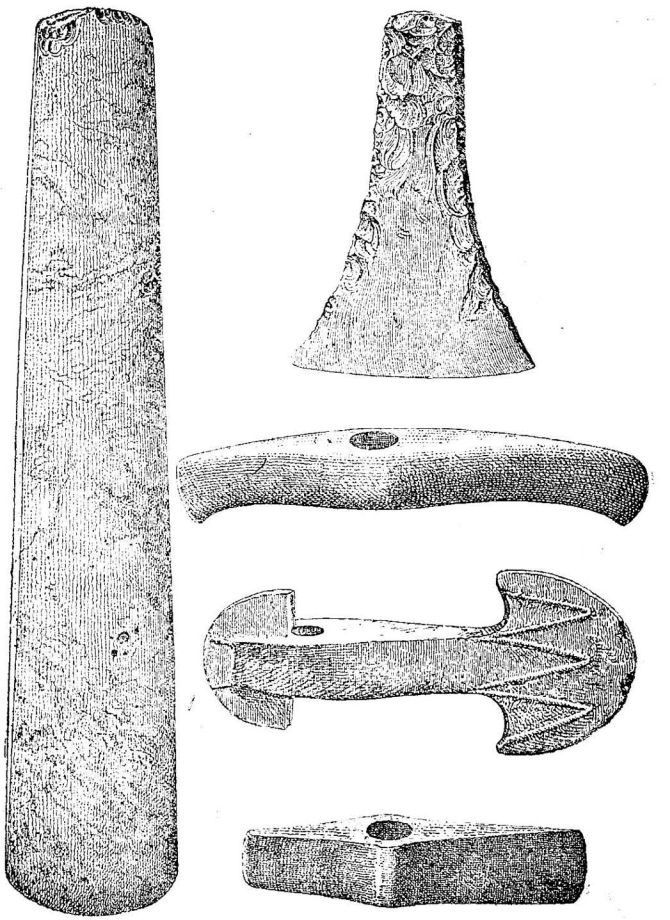

10 pieš. Neolito gadynės akmens padarai.

iš jo įvairaus pavidalo indus, kurių sieneles dažnai papuošdavo gražiais ornamentais (11 pieš.). Nors sunku tikrai pasakyti, kada pasibaigė a k m e n s k u l t ū r o s gadynė Europoje, bet spėjama, kad vidurinėje Europoje ji yra pasibaigusi